

poseben simpozij. O cerkvenih zadevah sta govorila dva referata, in sicer je *F. M. Dolinar* obdelal *odnos med jožefinizmom in višjo duhovščino*, *Peter Tropper* pa *nižjo duhovščino*. Zadnji referat je govoril o *šolski in jezikovni politiki na Koroškem 1774–1848*; pripravil ga je *Teodor Domej*.

Zvečer prvega dne je bila pred sprejemom koroškega deželnega glavarja, ki ga je zastopal pliberški župan, še predstavitev nove knjige z naslovom *Austria Slovenica*, ki je izšla kot tretji zvezek serije *Zgodovina brez meja*. Popoldne drugega dne so udeleženci zasedanja obiskali muzej v Globasnici in si ogledali arheološka izkopavanja na sv. Hemi.

Referati zasedanja bodo v nemškem jeziku izšli predvidoma v prvi polovici prihodnega leta in upamo lahko, da jih ne bo manjkalo toliko, kot pri zborniku z zasedanja na Bledu, ko je izpadel en slovenski in kar trije avstrijski referati.

Franc Rozman

Slovensko Primorje 1945–1947

Okrogla miza v počastitev 50-letnice priključitve Primorske k matični domovini.

Nova Gorica, 13.12.1996

Prizadevni novogoriški zgodovinarji (Zgodovinsko društvo za severno Primorsko, Goriški muzej), nekatera borčevska društva (Združenje borcev in udeležencev NOB Slovenije, Območni odbor Nova Gorica) in Mestna občina Nova Gorica so v pričakovanju 50. obletnice pariške mirovne pogodbe, ki je tudi na diplomatskem polju zaključila drugo svetovno vojno, priredili okroglo mizo, na katero so povabili eksperte sodobne zgodovine.

Izredno številno občinstvo je lahko sledilo petim predavateljem (*Mojca Drčar Murko*, *Jože Pirjevec*, *Metka Gombač*, *Nataša Nemeč*, *Nevenka Troha* – udeležbo sta odpovedala vabljeni *Jera Vodušek Starič* in *Dušan Nečak*), ki jih je spretno in z navajanjem mednarodnopravnih vprašanj v kontekst znanstvenega sestanka uvajala publicistka *Mojca Drčar-Murko*. Uvodničarka je v razčlenjenem razmišljanju omenila logično aktualnost takratnih pariških dogodkov in današnjega sklicevanja nanje. Teh političnih akcentov in poskusov revizije mednarodnopravnih aktov smo, po njenem mnenju, Slovenci deležni vseskozi, še posebno opazni pa so bili predvsem v zadnjih letih, ko so verjetno vedno iste sile na dan spet privlekle destabilizacijske argumente iz orožarne najbolj proslulega italijanskega nacionalizma, ki so bili značilni za takratni čas in za takratno vzdušje. Vse to potrjuje ugotovitev, je dejala Murkova, da današnje sklicevanje na t.i. »vprašljive pravne elemente« te pogodbe, ki jih izvaja italijanska pravna stroka, ni le akademsko obravnavanje, ampak poskus revizije in izničenja z aktualnimi političnimi valencami.

Ves ta nemir na italijanski akademski pravni sceni je bil tradicionalno vezan na vprašanja, ki so jih v preteklosti načenjali na tržaškem jusu profesorji Camarata, Udina, Conetti, Bartole in drugi. Te dileme, ki so se drugim v Evropi zdele kot tipični vihar v kozarcu vode, so se vrtele predvsem okrog vprašanj izgubljene italijanske suverenosti nad ozemlji, ki jih je Italija dobila po prvi svetovni vojni. Ob raziskovanju vzrokov za to zapravljeno suverenost »vzhodnih državnih teritorijev« je italijanska pravna stroka veliko časa porabila še za dokazovanje ničnosti pariške mirovne pogodbe, ničnosti torej, ki naj bi izhajala prav iz dejstva, da se določene klavzule te pogodbe niso nikdar v celoti udejanile (vsestranska izvedba Svobodnega tržaškega ozemlja). Gre za polemiko, ki je že v času svojega nastanka naletela na ostre kritike italijanske pravne stroke (*M. Udina*) in so jo kasneje, skupaj s fojbami in premoženjem optantov pogrevali le ob najbolj kriznih zaostritvah med državama.

Mojca Drčar Murko je v svojem uvodnem posegu menila, da je ponovno vnašanje teh dilem v znanstveni prostor ne le opazno ubujanje fantazem preteklosti in postrevizionističnih teženj same stroke, ampak da gre pri vsem za dolgoročno zamišljeni načrt destabilizacije v tem delu Evrope. Meddržavna komisijiska obravnava polpreteklih zgodovinskih dogodkov in konfrontacija obeh historičnih šol bi morali upoštevati tudi in predvsem pravne elemente, ki niso le zgodovina, ampak pravno uveljavljene norme. Medtem ko se ena stran omejeno ukvarja le z zgodovino, se druga sekundarno ukvarja seveda tudi z njo, primarno pa razmišlja o »vrnitvi« državljanstev, o dokazovanju nekonsistentnosti povojnih sporazumov, o penzijah, ki jih širokogrudno deli slovenskim državljanom in o vsem, kar bi de facto izničilo pomen in konsistentnost pariške pogodbe same. Samozavest naše pravne stroke, je dejala Murkova, črpa svojo moč predvsem v 21. in 90. členu pariške mirovne pogodbe. Prvi govori o odvzeti suverenosti nad ozemlji, ki jih je Italija dobila leta 1918, drugi pa o tem, da se pariška mirovna pogodba izvede ne glede na to, če jo premagana država (Italija) sprejme in ratificira ali ne.

V ta okvir je svoja opažanja vključil zgodovinar *Jože Pirjevec*, ki je dokaj nekompromisno opravil s takratno jugoslovansko vrhuško. Tito je bil po njegovi oceni preveč velikopotezen in po svoje imperialistično

razpoložen do sosednjih držav in je tudi do Italije izvajal politiko srednje sile. Spor med Titom in Stalinom se po Pirjevcu začel že konec leta 1944 in se vse bolj zaostruje ob koncu vojne, ko Stalin ne podpre Titove taktike »udari in zagradi«. Politika zahodnih zaveznikov je bila do jugoslovanske osvoboditve Koroške in Primorske povsem negativna. Po 20. maju 1945 se je nad Tita zgrnil temen oblak, ki ga je (ob Stalinovi asistenci) prisilil v kompromis. Krivdo za vse to dogajanje je Tito, po Pirjevčevem mnenju, naprtil prav svojemu sovjetskemu prijatelju, kateremu je 26. 5. 1945 z balkona Ljubljanske univerze odgovoril z zelo trdim govorom. Ob nizanju dogodkov iz takratne diplomatske zgodovine se je J. Pirjevec še vprašal, ali se je že takrat začela hladna vojna, ali ni bila jugoslovanska diplomacija s Kardeljem še zelo doktrinarno razpoložena in če Tito ni pretiraval v svojih teritorialnih ambicijah, ki naj bi v Balkansko federacijo združile še Albanijo, Bolgarijo, Makedonijo in celo Grčijo. Pirjevec je svoj poseg zaključil povsem v skladu s publikacijo (*La crisi di Trieste. Maggio-giugno 1945. Una revisione storiografica*), ki je lani z Valdevitovim uvodom izšla v Trstu, z mislijo torej, da je bila vsa ta velika igra le velika samoprevara jugoslovanske politične nomenklature, ki je ob zmagi izgubila občutek za prava razmerja. K treznosti so jo prisilile velesile, ki so kmalu, z začetkom hladne vojne uveljavljale svoje primarne interese in Jugoslavijo postavile na svoje mesto.

V čas neposredno pred koncem vojne in po njej se je z analizo takratne uprave in oblasti povrnila v svojem referatu *Metka Gombač*, ki je prikazala podporo Pokrajinskega narodno osvobodilnega odbora za Slovensko Primorje in Trst pariškim prizadevanjem. Znano je, da je takrat italijanska stran v dokaz lastnim tezam angažirala najbolj vidne zgodovinarje, geografe in druge humaniste. Tudi na slovenski strani je bilo tako. Bitka s statistikami in številkami se je bila brez prestanka ves čas pogajanj za mirovno pogodbo. Gombačeva je spregovorila o slovenskih znanstvenih prizadevanjih, ki naj bi bili podpora diplomatskemu boju. Spregovorila pa je tudi o dogodkih na širšem območju Primorske, ki so dokazovali željo večine prebivalstva po združitvi v lastno nacionalno državo. To je bilo razvidno v glavnem v dveh primerih in sicer pri obisku mednarodne komisije v Primorju in ob angažiranju posebne delegacije PNOO v Parizu. Podpora, ki so jo lokalne oblasti, kot neposredni glasnik Primorcev, nudili delegaciji v Parizu, je bila velika in tudi upoštevana. Kompromisna rešitev in dokončna razmejitev sta opravili tudi s Pokrajinskim narodno osvobodilnim odborom, ki se je že 12 dni po podpisu pariške mirovne pogodbe (23. 2. 1947) razšel.

Nataša Nemec se je lotila tematike obračuna s kolaboracionisti v zadnjih bitkah maja 1945. Za uvod je avtorica prikazala vzdušje dvajset in več let trajajočega raznarodovalnega fašizma na Primorskem. Ta prikaz ni utemeljevala kot opravičilo za kasnejše povojne dogodke, ampak jih je obravnavala kot integralni del dogodkov v tem stoletju, ki naj bi bili predvsem s strani italijanskega zgodovinopisja premalo poznani in posredovani javnosti. Na osnovi edinega do sedaj znanega ohranjenega dokumenta, seznama vojnih ujetnikov, je Nemčeva sestavila zanimivo analizo poklicne in nacionalne sestave takratnih aretirancev, ki so bili v glavnem pripadniki vojaških in paravojaških formacij. Čeprav se je v kasnejši razpravi marsikdo obregnil v obravnavo teh dogodkov, je po splošnem mnenju korektna analiza podatkov edino pravo zdravilo za pretiravanja, ki se v zvezi z likvidacijo kolaboracionistov širijo tostran in predvsem onstran državne meje. Manipulacije s fojbami so namreč mnogokrat omogočali prav tisti, ki bi po logiki stvari z objavo podatkov lahko številčno zatrli dolgoletno sklicevanje na mit, ki ga danes spet novi revizionisti navajajo kot moment »etničnega čiščenja«, ki naj bi spodbudil pobeg več tisoč optantov na drugo stran železne zavese.

O teh vprašanjih, oziroma o migracijah v Primorju po drugi svetovni vojni, je spregovorila *Nevenka Troha*, ki je vse dogajanje uokvirila v zelo razgibano socialno in nacionalno vretje, ki je zajelo množice v tem času. Bolj razvpitemu eksodusu Istranov je dodala še podatke o migracijah italijanskega delavstva v Jugoslavijo. Trohova je z uporabo arhivskega gradiva dokazala, kako kompleksna so bila ta vprašanja v vsem povojnem času. Glasnejša stran jih je spet uporabila sebi v prid. Polarizacijo in notranjo homogenizacijo nacionalnega bloka so za mejo, v Trstu in Gorici dosegali vedno s kampanjo o fojbah in ezulih. Že marsikdaj prej so vendar nekateri razumniki dokazali, da imajo tako postavljeni odgovori le kratko sapo. Ko danes novi znanilci nestrpnosti spet uporabljajo že itak obsoletne metode diskvalificiranja sosednje države in sosednjih narodov, je tako predstavljeni referat edini možni način obravnave problemov, ki nas bodo s svojim cikličnim ponavljanjem v bodoče še kako intrigirali.

Zamisel o okrogli mizi, ki naj bi z znanstvenim diskurzom začela z obeležitvijo 50. obletnice pariške mirovne pogodbe, je bila po splošni oceni zelo posrečena. V tako razgibanem času, ko se magmatičnost razmer v tujini in doma tako prekriva in se pod pritiskom novih revanšizmov sesuvajo ustaljena znanja in resnice, je beseda znanosti še kako pomirjujoča in obvezujoča. Prisluhnilo so ji vsi, tudi tisti, ki se v debati niso povsem strinjali s povedanim. Tudi ta del okrogle mize je ostal na akademski ravni in dokazal, da srečanje ni bilo le terapevtskega značaja, ampak pravi diskusijski večer, ki so si ga mnogi že dolgo želeli.